

ÜSKÜDAR SU YOLU HARİTASI

Abdülkadir Erdoğan

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Direktörü

Bu, Üçüncü Ahmedin Üsküdar'daki (Şerefabat) kasrı için getirilen suyun o zaman yapılmış bir haritasıdır. Tomar halinde ve (18×0,30) m. eb'adında olan bu harita su yolunun uğradığı yerleri, kemerleri, maslak ve muslukları, çeşme ve şadırvanları, ıskara ve katmaları adlarıyla göstermesi itibarile tarih ve şehircilik bakımından çok önemli bir vesikadır. Üçüncü Ahmet devrinde ünü dünyaya yayılan ve o devir şairlerine türlü türlü şiirler ve şarkılar ırlatan ve fakat bugün ne kendisinden, ne yerinden küçük bir iz kalmıyan (Şerefabat) ile (Kavak) kasrının sulu boya ile yapılmış krokilerini ihtiva etmiş olması haritanın değerini bir kat daha arttırmaktadır.

Bu su Kayışdağı eteğinden aldığı üç kaynakla Üsküdar'a doğru uzanmakta ve yollarda başkaca üç katma daha alarak (Şerefabat) kasrına ulaştırmaktadır. Şerefabat Kasrı, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından III. Ahmedin şerefine yaptırılmış, bu su da ilk önce bu kasrın bahçesine akıtılmıştır. Su, Şerefabadın fıskiyelerinden fıskırımıya başladığı gün İbrahim Paşa Nedime söylettiği şu:

Vasfı hüsnü behçeti her veçhile sığmaz dile
Gel Şerefabadı gör şevketlü hünkârım hele
Anlaşılmaz hak bu kim arayışı takrir ile
Gel Şerefabadı gör şevketlü hünkârım hele

Bir nefes abu havası cana canlar katmada
İntisabınla cihana nazü nahvet satmada
Kangı gün teşrif eder şahım deyu can atmada
Gel Şerefabadı gör şevketlü hünkârım hele

Anı zinetler ile yaptırdı sadrıazamın
Ta ki açılısın temaşasile tab'ı ekremin
Lûtfu ihsan kıl, diriğ etme efendim makdemin
Gel Şerefabadı gör şevketlü hünkârım hele

Ben kulun sordum Nedimadan anın evsafını
Vasfu methetti begayet tarihini, etrafını
Ruha teşbih eyledi hattâ havayı safını
Gel Şerefabadı gör şevketlü hünkârım hele

Şerefabat şarkısıyla Üçüncü Ahmedî kasra davet etmiştir. Hadikatülcevami sahibi Ayvansarayî (Şerefabat mescidi der sarayı iskelei Harem) başlığı ile başlıyan sahifede (Şerefabat demekle maruf Kavak Sarayı....) diyor ve bu iki sa-

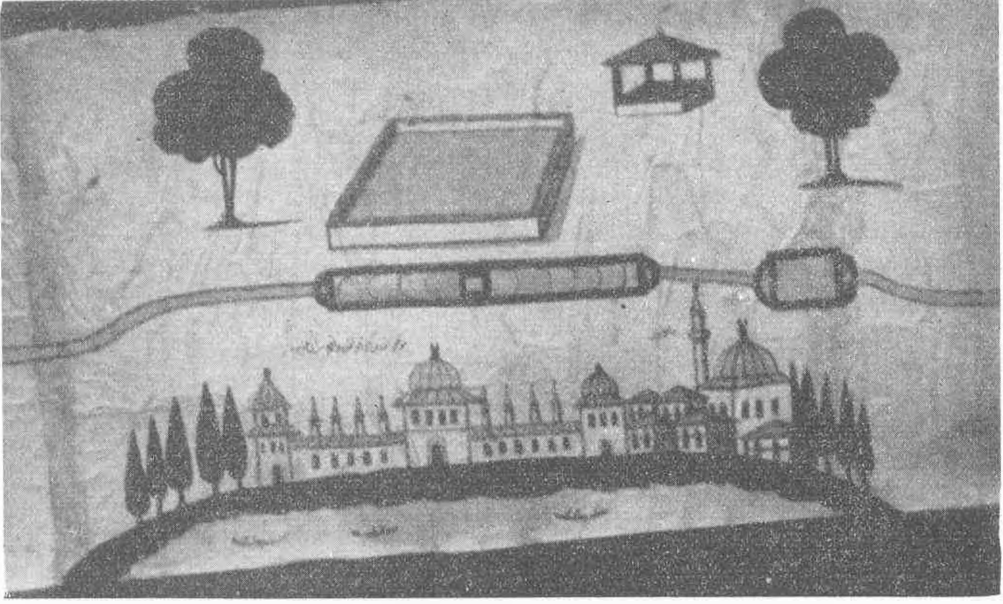
rayı birbirinin aynı gibi gösteriyorsa da bunun doğru olmadığı anlaşılıyor. O devirde yapılan bu haritada Şerefabat ve Kavak kasırlarının başka başka olduğu ve aralarında epeyce bir mesafe bulunduğu gözé çarpmaktadır. Bu iki kasrın yıkıldıktan sonra arsaları ahaliye üleştirilmiş ve yeni yeni binalar yapılarak her ikisinin yerleri bile unutulmuştur. Daha eski zamanlarda Üsküdar sahillerinin tamamen saray ve bahçelerle dolu olduğunu görüyoruz. Dördüncü Mehmet zamanında yazılmış olan Ebubekir Efendi Haritasında: (Üsküdar bahçesi sarayı sultaniye muadil ve mümasil sarayı cedid - Topkapı Sarayı - mukabilinde bir sarayı azimdir. Üsküdar bahçesinden Üsküdar iskelesine gelinceye kadar bahçeleri ve sarayları vardır...) diyor.

Evliya Çelebi de sarayları şöyle sayıyor:

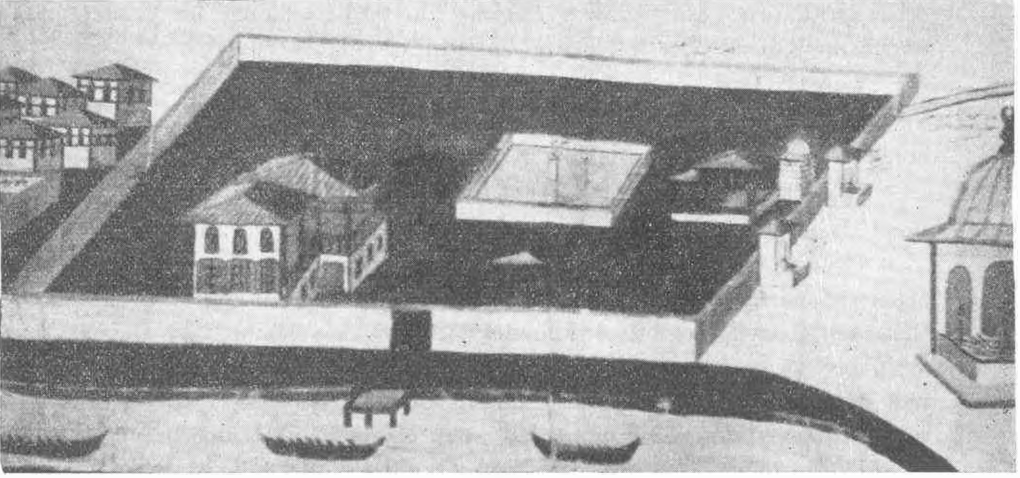
(Salacıkta Ayşe Sultan Sarayı, Valdei Atik Sultan Sarayı, Hanzade Sultan Sarayı, Doğancılar kurbünde Hacı Paşa Sarayı, Ak Mehmet Paşa Sarayı, Nafiz Paşazade Sarayı, Cinci Hoca Sarayı, Arslan Ağa Sarayı, Koca Mehmet Paşa Sarayı, Piyale Paşa Sarayı...). Evliya Çelebi bu sarayları sıraladıktan sonra: (Daha nice saraylar vardır ki tahriri melâl verir.) Diyor. Üçüncü Selim zamanına kadar Şerefabat Kasrının masun kaldığını görüyoruz. Millet Kütüphanesinde (1033) numarada mukayyet (Sevahilhane İstanbul) adlı bir eserde Üsküdar sahillerindeki yalı ve binalar sayılırken Şerefabat Kasrı da bunların arasına şöyle sokuluyor: (Üsküdar büyük iskelesi, Mihrümah Sultan Camii, Balaban iskelesi, Debbâğ Ömer Ağa halilesinin yalısı, Hacı Ağa halilesinin yalısı, Kapı Kethudası Numan Bey halilesinin yalısı, Nüzhetzade Ata Efendinin yalısı, Borazanzade Ahmet Çelebinin yalısı ve kayıkhanesi, Şemsi Ahmet Paşanın camii, Şemsi Paşa yalısı, Zaim İbrahim Beyin yalısı, Şerefabat Kasrı, kurbünde Ayazma ocağı, Ömerî Sipahî Oğlunun yalısı, halilesinin yalısı, Sabık Sadri Anadolu Şerif Mollanın yalısı, Silâhtarî Şehriyarî Ahmet Ağa veresesi-nin yalısı, Sultan Selim İmamı oğullarının yalısı, muhterik olmuş arsa, Kuzattan Akif Efendinin yalısı, Silâhşuru Şehriyarî Bazergân Başızade yalısı, Sabık Kahveci Ömer Ağanın yalısı, Sabık Cebeci kerimesinin yalısı, Canım Ağazade damadı Mustafa Ağanın yalısı...) Bunlardan başka küçük ve büyük kimselere ait otuz beş yalı daha gösteriyor.

Üçüncü Selim arasına deniz gezintisi yaparken göze çarpan yalıların kimlere ait olduğunu öğrenmek için İstanbul sahillerindeki yalıları bir deftere yazdırmış ve bunu tenezzüh zamanlarında yanında taşır ve yalılarla karşılaştırarak büyüklük ve küçüklüklerinden sahiplerinin servetini ona göre ölçmeğe çalışmış. Bu maksatla yazdırılan bu eserde Boğaziçi ve Haliç sahillerinde vaktile birçok hadiseler sahne olan nekadar dükkân, köşk, kahvehane ve saraylar varsa hepsi görülmekte, Üsküdar sahillerinde Şerefabat Kasrının da adı geçmektedir.

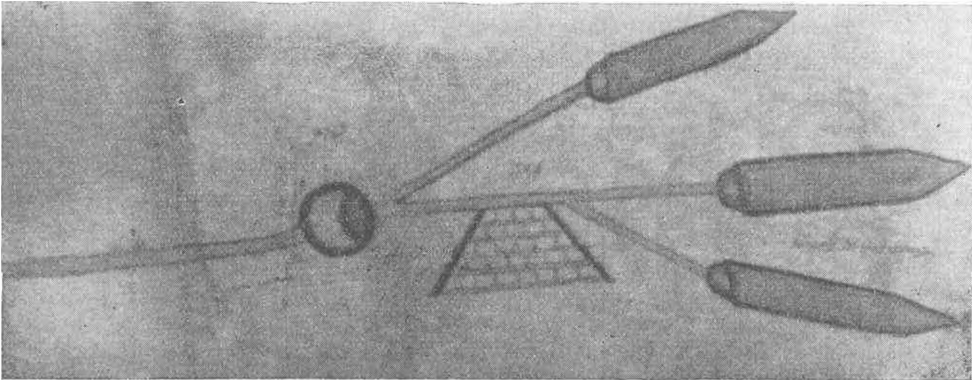
İbrahim Paşa Şerefabadı yaptırırken bir yandanda Kayışdağı eteklerinde bulduğu üç kaynağı birleştirerek Kalın toprak künklerle kasra indirmiştir. Bu ana künye sonradan yollarda üç katma daha ilâve edilerek suyun miktarı artırılmış, gerek hünkârın, gerek kendisinin adına birçok çeşme yaptırarak Üsküdar halkını suya kandırmıştır. Bundan önce bazı bahçelerdeki kaynaklardan

Kavak kasrı

Şerefabad kasrı

Eski Üsküdar su yolunun üç kaynağı

alınma sularla Üsküdar'da çeşmeler yaptırılmış olduğunu görüyoruz. Bunların ihtiyaca kâfi gelmediğini gören İbrahim Paşa Şerefabada izafetle hünkârın nüfuzunu kullanmış ve bu hayırlı işi başarmağa muvaffak olmuştur. Nedimin:

Şerefabat içindir aslı amma kim bu maksimden
Bu şehri kıldı sıyrab ol Hidivi mekrümet mutad.

ve Şair Şakirin:

Şerefabade icra eyledi aynı musaffadan
Bu şehri kıldı seyrab ol Hidivi mekrümet mutad.

beyitlerinden de anlaşıldığı üzere İbrahim Paşa hem hünkârın, hem de halkın hoşnudisini kazanmak suretile bir taşla iki kuş vurmak kıyasetini göstermiştir.

Yol üzerinde ilâve edilen üç katmadan birisi Mehmet Paşaya aittir. Bunu (H. 1166 — M. 1752) de yaptırdığı iki arka ana künye karıştırmıştır. İbrahim Paşanın gerek oğlunun, gerek damadının adları Mehmet Paşadır. Haritada bunun hangisi olduğu belli değilse de bu yoldan yürüyen zatın oğlu olması daha kuvvetle sezilmektedir. Genç Mehmet Paşa adı ile tanınmış olan bu zat Şehzadebaşında babasının mezarı yanında gömülüdür. Mezar taşındaki ölüm tarihi (H. 1182 — M. 1768) dir. Bu tarihe bakılırsa bu katmayı vefatından on yedi yıl önce ilâve ettiği anlaşılır.

Damadı Mehmet Paşa da Süleymaniyede Defterdar Şemsüddini Cenderî Türbesi karşısındaki konağının bahçesinde gömülüdür. Bir tesadüf eseri olarak bunun damadının adı da Mehmet Paşadır.

İkinci katma Çamlıca civarındaki Semerci Bağından kaynıyan sudandır. Bunu da genç Mehmet Paşa aynı tarihte yaptırdığı arktan ana yola ulamıştır.

Üçüncü katma solda Vakfın Kâtibi Halil Efendinin kendi bağından kaynıyan sudandır. Bu da (H. 1174 — M. 1760) tarihinde ana suya katılmıştır. Daha sonra hayırsever birçok kimseler tarafından ana künkten su alınarak münasip yerlere çeşmeler yaptırılmıştır. Bu haritada sulu boya ile yapılmış otuz yedi çeşme resmi vardır, bunlardan bazılarının adı yazılmışsa da birçoklarının yalnız krokileri resmedilmiştir. Adları yazılı olan çeşmeler şunlardır:

Doğancılardaki taksim kubbesinden evvel Kavakta kale çeşmesi vardır. Ondan sonra su yolu üç kola ayrılmaktadır.

Soldan birinci kolda:

Hasan Ağa mahallesinde İbrahim Paşa Çeşmesi, Hayrettin mahallesinde Osman Efendi Camii yanında İbrahim Paşazade Mehmet Paşa Çeşmesi, Atpazarı Kapısında Darüsaade Ağası Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, Atpazarı içinde Sulu Han karşısında Merhum Fatma Sultan Çeşmesi, Debbâğlar mahallesinde Şehzade Abdülhamit Çeşmesi, Bulgurlu mahallesinde Şehzade Numan Çeşmesi, Bulgurlu Mescidi karşısında Esmâ Sultan Çeşmesi, Tembeller mahallesinde Üçüncü Ahmedin oğullarından Sultan Mustafa ve Süleyman Validesi Çeşmesi, Süleyman Ağa mahallesinde Şeyh Camii yanında Üçüncü Kadın Çeşmesi, Bülbülderesi nihayetinde Hatice Sultan Çeşmesi.

Soldan ikinci kolda:

Sinan Paşa mahallesinde Merhum Kaptan Mustafa Paşa [1] Çeşmesi, Hamza Fakih mahallesinde Şehzade Seyfüddin Validesi Çeşmesi, Gülfem Hatun mahallesinde Sultan Mustafa Çeşmesi [2].

Aziz Mahmut Efendi Tekkesi yanında Kethuda Mehmet Efendi Çeşmesi, Kefçe mahallesinde Halil Paşanın Türbesi yanında Şehzade Bayazıt Çeşmesi. Davutpaşa mahallesinde cadde üzerinde İbrahim Paşa Çeşmesi, Tembeller mahallesinde Kireçhane karşısında Sultan Mehmet Velidesi Çeşmesi, Süleyman Ağa camii karşısında kulluk yanında İbrahim Paşa Çeşmesi, büyük iskelede Sultan Ahmet Çeşmesi.

Soldan üçüncü kolda:

Mirahur Camii karşısında Başkadın Çeşmesi. Eski hamam yanında Mehmet Paşa mahallesinde İbrahim Paşa Çeşmesi, Hamza Fakih mahallesinde Şehzade Abdülhamit Çeşmesi, Şehzade Süleyman Çeşmesi. Şemsipaşa civarında Şehzade Mehmet Çeşmesi.

Bu su yolunun başından sonuna kadar elliden fazla maslak yapılmış ve her maslağın arasına (440) arşın fasıla verilmiştir. Her fasılaya (1100) künk döşenmiştir. Bu hesaba göre suyun ana yoluna tahminen (484,000) künk sarfedilmiş demektir. Yol üzerindeki kemerler, tüneller ve ıskaraların yerleri birer resimle gösterilmiştir. Yüksek yerlerde tüneller açılmış ve üzerleri kapalı olduğu için oralara künk konmamıştır. Dilimizde kökü ve anlamı bulunmayan maslak kelimesinin de imlâsı haritada (ماسلاق) yazılmıştır ki eski coğrafya kitaplarındaki yazılışa tamamilen uygundur. Üsküdüre yeni sular getirildikten sonra bu su yolu ihmal edilidiği için künkleri bozulmuş ve çeşmelerin suyu da kesilmiştir. Aşağı yandaki çeşmelerden kış günleri akan sular yukardaki kaynaklardan değildir. Kemerlerin içindeki sızıntılardan inmedir.

Nevşehirli İbrahim Paşanın basıncılığa, bahçecilğe ve ülkenin her türlü ümrânına sarfettiği yüksek himmetleri sefahat sayan o zamanki kara düşünceli kafalar ihtimal ki bu su yoluna harcettiği paraları da kıskanmışlar ve en sonra yürekleri sızlatan şahadetini hazırlamışlardır. Şehzadebaşındaki çeşmesi ile Darülhadisindeki şadırvanının suları da bu büyük adamın hayırlarındandır.

[1] Bu zat Kaymak Mustafa Paşadır. İbrahim Paşanın ikinci damadı ve Merzifonî Kara Mustafa Paşanın torunudur. Merzifonînin Divanyolundaki medresesi mezarlığına gömülmüştür. Mezar taşındaki ölüm tarihi (1143) tür.

[2] Kanunî Süleymanın harem cariyelerinden Gülfem Kadın'ın bu mahalde bir camii vardır, Ona izafetle bu adı almıştır.